

Бабич Т. В.<https://orcid.org/0000-0002-0174-623X>

Центральноукраїнський національний технічний університет

ГНОСЕОЛОГІЧНІ ТА ЕСТЕТИЧНІ ЧИННИКИ ЗМІНИ СЕМАНТИКИ СЛІВ У ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Статтю присвячено одній із найактуальніших проблем лексичної семантики, а саме: використанню мови в естетичній та гносеологічній функціях, унаслідок чого відбувається варіювання словникового значення слова у літературно-художньому тексті

У цій роботі розглянуто пізнання як сукупність вербальних засобів, що уможливають репрезентувати текст не лише з погляду його смислового наповнення, але й як носій прекрасного, що вміщує оцінку, яка матеріалізована у слові.

Підтримано тезу про те, що мовленн, як матеріальна реалізація знака, є засобом вираження естетики та духовної діяльності, та є наслідком смислових трансформацій слів.

Принципово важливим при визначенні гносеологічного чинника мови стає визнання того, що його реалізація можлива тільки на рівні індивідуального мовлення, особливим різновидом якого є твір мовного мистецтва. Отже, лексичні одиниці завдяки дії естетичної функції в поетично-образному мовленнєвому тексті реалізують свої потенційні можливості як в гносеологічному напрямку, так і в оціночно-чуттєвому.

При цьому, розуміння естетичного чинника зводиться до того, що таку його смислову реалізацію можливо отримувати тільки на рівні образотворчого дискурсу – у творі мовного мистецтва. На рівні мовної норми, у загальнонародному вживанні, є сенс говорити про експресивний компонент значення слова, емоційно-стилістичну забарвленість та естетичну значущість. Таке розуміння суголосне сучасним поглядам щодо слова у семасіології та функціональній стилістиці.

Естетичний чинник при реалізації мовних одиниць має свою специфіку, яка зумовлена гносеологічними можливостями сприйняття та відображення світу в художньому тексті. Іншими словами, функціонування мовних одиниць у художніх текстах окреслюється не лише нормами мовної системи, але й гносеологічними та естетичними чинниками, що і стають унікальними засобами організації художнього цілого та наповнюють текст ідейно-образним змістом. Поетичний дискурс стає генератором творення нових смислів, які перетворюють увесь світ, слугуючи темі та ідеї художнього задуму.

Ключові слова: дискурс, семантика слова, гносеологічна функція мови, естетичний чинник, мовна норма, зміна семантичного значення слова.

Постановка проблеми. Пізнання феномена зміни семантики слова під дією гносеологічних та естетичних чинників в поетичному мовленні є необхідною складовою для глибинного семасіологічного аналізу смислових перетворень, тому неодноразово привертатиме увагу науковців на виявлення особливостей словесно-художнього мистецтва, щоб повніше та точніше визначити художньо-образний зміст поетичних творів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливо плідним твердження з використання мови в естетичній та гносеологічній функціях у літературно-художніх текстах виявилось при

вивченні найнесподіваніших семантичних трансформацій мовних одиниць у ході їхнього використання. Воно стало підставою для цілої низки праць, автори яких переконливо стверджують на важливість дослідження структури значення слів у системі літературно-художнього твору та у мовленні загалом. До таких праць зокрема належать розвідки Л.І. Белехової, В.В. Жайворонка, Ю.О. Карпенка, Ю.С. Лазебника, В.М. Манакіна, О.О. Семенець, Н.В. Слухай (Молотаєвої), Ж.П. Соколовської, В.А. Чабаненка та інших.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення семантичних зв'язки та їх значень у від-

битку лінгво-концептуальної та когнітивної картини світу письменника.

Механізми естетичних зрушень акцентують увагу на необхідності глибше та детальніше реалізувати механізм експлікації значень мовної одиниці та висвітлити важливість та сучасність цієї естетичної ситуації, що зумовлена когнітивними потребами їх виникнення, адже інші ресурси слова другорядні.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу проблеми зміни семантики слів у ході їхньої реалізації слід проаналізувати чинники, що зумовлюють ці трансформації.

Вчені виділяють дві основних групи таких чинників: 1) власне мовні (внутрішні) та 2) позамовні (зовнішні). До зовнішньої групи належить об'єктивна дійсність, що охоплює найрізноманітніші явища із економічного, політичного, культурного та соціального життя відповідної епохи. Виняткову ж особливість вживання мовних одиниць у художніх текстах набуває потреба врахувати всі характеристики пізнавальної діяльності автора, виявляти різні комбінації елементів його естетичного пошуку. Тому аналіз поетичного мовлення є невіддільним від «розкриття закономірностей розумових процесів з розпредмечування, структуризації та класифікації властивостей і функцій речей, образи яких перехоплюються, зупиняються, фіксуються вербальними формами» [1, 17]. Така діяльність надзвичайно яскраво проявляється в поетичних творах і впливає, крім іншого, на особливості значень використаних слів. Чинники, що формують смислове наповнення лексичних одиниць називаємо гносеологічними.

Поетичний текст виконує, крім іншого, особливу функцію, естетичну, адже кожна людина сприймає наколишній світ індивідуально, відповідно до власних світоглядних позицій, і містять своєрідну систему поглядів на дійсність і своє місце в ній, сприйняття світу і самої себе, а також зумовлені цими поглядами основні життєві позиції, переконання, ідеали, ціннісні орієнтири.

Але при цьому природа процесу пізнання особлива тим, що людина сприймає навколишній світ суб'єктивно й вибірково, а не фотографує його. Виражає власні цінності через індивідуальну систему доміант.

Ця фундаментальна особливість пізнання є причиною того, що уявлення людей про навколишній світ знаходяться в постійному русі, доповнюються, коригуються та стає можливим завдяки особливостям номінативної специфіки мови.

Процес сприйняття та відображення світу людиною включає механізми оформлення та зберігання у свідомості у вигляді значень мовних одиниць, які отримані під час обробки знань людей про предмети або явища. Такі знання оформлюються та зберігаються у свідомості у вигляді значень мовних одиниць та у певних контекстах стають фактами мови.

Таким чином, усвідомлення дійсності людьми, що знаходяться у системі побутових, естетичних, виробничих, громадсько-політичних та інших відносин, озвучують її, матеріалізуючи повідомлення іншим, стають актом мовлення.

Тому важливо пам'ятати, що ізолюваного слова в дійсності не буває, Словникове значення слова є лише матеріалом, який без контексту не виявляє ні лексичних, ні семантичних, ні жодних інших властивостей тому, що їх немає

Слід зауважити, що особливістю використання мови є те, що цей процес має одночасно і суспільний, і індивідуальний характер. Сприйняття світу мовцем, зокрема й автором художнього твору, виявляється як суспільна діяльність, що може здійснюватися лише як оперування установленими загальноприйнятими поняттями. Саме тому, реалізуючи свою найголовнішу функцію, мова соціалізує людину, яка, у свою чергу, усвідомлює свою належність до рідної нації. Слова ж, як відомо, не просто є інструментом комунікації, а є національним кодом, згустком пам'яті поколінь.

Передумовами та підсумковим результатом пізнавальної діяльності виступає свідомість. Загально прийнято свідомістю вважати форму сприйняття та відображення світу, осмислений і омовлений його образ. Тобто, свідомість можна назвати до певної міри підсумковим результатом пізнавальних можливостей, оцінки світу людиною.

При цьому, важливим її компонентом є мова, бо значною мірою саме за допомогою мови людина здобуває знання, зберігає і та акумулює своє ставлення до світу, що дає підстави говорити про мову як про практичну, дійсну свідомість.

Тому, слід розуміти, що особливості роботи людської свідомості безпосередньо впливають на функціонування мови та її окремих одиниць, зокрема й на використання слів та їхню семантику. Тому найважливішим гносеологічним чинником формування лексичних одиниць вважаємо саме роботу людської свідомості.

Іншими словами, лише в певному контексті загальні символи і поняття стають живим мов-

ленневим матеріалом. А, враховуючи те, що мова є динамічною, наповнює слова новими смислами, відповідно до потреб громадянського суспільства принципово важливим є усвідомлення того, що без її застосування в усіх сферах комунікації вона не може існувати. Якщо вона не виявляє жодної функції: а ні номінативної, ні комунікативної, якщо в ній немає потреби, то вона стає мертвою.

Хоча, безумовно, мова є згустком пам'яті покоління, природа пізнавального процесу динамічна, відбиває потреби сьогодення, Особливості номінативної специфіки в її необхідності і невід'ємності від її життєдіяльності. Якщо вона є в пріоритеті потреб людини, а не мертвим додатком, який не може гармонізувати духовні потреби, то її можна порівняти з давньою картиною, з давнім спогадом, давноминулих подій. Наведені умови актуалізації рідної мови обов'язкові.

Але особливим механізмом створення нових смислів слів виступає художньо-поетичний текст. Феномен художнього слова не тільки відтворює реальність, але й представляє складний механізм відношень між суспільно виробленою системою понять та її відбитком в авторській свідомості. Поезія є відповідальним актом перетворення одного мовного знака в контексті іншого. Це не лише образне переосмислення реальності. Це глибина знань, які невід'ємні від потреб громадянського суспільства, досвід позитивного судження та естетична оцінка.

Вплив художнього освоєння людського буття прослідкувати і в особливостях значень деяких лексем. Хоча кожен художній твір індивідуальний, він все ж показує загальнолюдські цінності, уявлення про людське суспільство, місце людини в ньому, найважливіші орієнтири, які підкажуть, що є взірцем для наслідування, а чого слід соромитися. Так працює механізм формування національної культури, поваги до своїх батьків, щирість до друзів, відданість у праці і самовдосконаленні, любов до рідної землі. Ці засади і є основою менталітету нації, ознаками сформованого сильного громадянського суспільства, важливим принципом пізнання і мислення.

Головним принципом морального еталону розглянемо на прикладі рядків Ліни Костенко: у смисловій зв'язці зі словосполученням *Коліна преклонивши, як Почаїв,*

стоїть душа перед усім святим [2, 83].

У словосполученні зі *коліна преклонивши* (преклонити коліна – ставати, опускати на коліна, схилитися перед чимось [4, VII, 534]) душа

повторює дії людини, стає символом духовного початку, як Почаївська лавра:

Так само до категорії вічних цінностей належить праця людини у поетичних рядках Василя Симоненка:

Праця людини – окраса і слава,

Праця – безсмертя її [3, 39].

Тому для української нації особливо важливим є духовне життя, одним із центральних понять-символів якого є любов, як *от у рядках Василя Симоненка:*

любов була єдиним *талісманом,*

а талісман ще звався – оберіг [2, 80].

Поєднуючи *сліа любов* (*любов* – почуття глибокої сердечної прив'язаності до кого-, чого-небудь [4, IV, 564]) і *талісман* (*талісман* – предмет, що має чудодійну силу, приносить його власникові щастя, удачу, зберігає від небезпеки [4, X, 27]) в семантиці лексеми *талісман* актуалізується смисловий компонент – „чудодійна сила”. Новий образний смисл слова відбиває оптимістичний погляд авторки.

Гімном любові звучать слова і В.А. Симоненка:

Любов, як сонце, світу відкриває

Безмежну велич людської краси [3, 75].

У цих рядках *любов* за своєю величчю та значущістю порівнюється із *сонцем* і, можливо, саме тому концепти *сонце* та *любов* поєднані єдиним смисловим центром.

Або ось, у пісні Марії Бурмаки «Не бійся жити»

Не бійся жити. *Життя – світ* для того,

Щоб любити дощ і вітер,

Небо, зорі, квіти. Все для тебе.

смислові компоненти значення слова *світ* з одного боку реалізує значення 1 (*світ* – як сукупність усіх форм матерії) [4, IX, с. 84]) це *небо, зорі, квіти, дощ і вітер* потенційно містять вказівку на великі можливості людини надають слову *життя* (*життя* – період існування кого-небудь, вік [4, II, с. 535]) додаткового смислу *життя* – це *любов, щастя, що* можливості людини умістити увесь *світ*.

І далі:

Світ для того, щоб любити тебе.

світ 3 (земна куля, усе те, що на ній є) [4, IX, с. 84]) усе навколо створене для тебе.

Або ось знову *любов* як найвище почуття, як обов'язкова духовна потреба знову у Марії Бурмаки у пісні «Знову люблю» спостерігаємо:

Знову люблю – я плачу дощем,

Світом білим перекоти-полем,

У результаті співвіднесеності слів *любов* (*любов* – почуття глибокої сердечної прив'язаності

до кого-, чого-небудь [4, IV, с. 564]) і плачу дощем (плакати – лити сльози [4, VIII, 588]) і дощем у перен. знач (велика кількість того, що падає [4, VIII, 588]) тобто любов – це сльози, велика їх кількість. І наступний рядок теж цікавий Знову бачимо слово світ, але вже у значенні З (земна куля) [4, IX, 84]), що конкретизується наступним словом перикоти-поле (бурлака, бродяга, той, що постійно ходить з місця на місце [4, VIII, 191]) асоціативно містить значення сфера, яка пересувається у просторі. Абсолютно не містить значення, традиційного для кохання, а навпаки – асоціативно великий простір – світ, сльози, якась незахищеність і неприкаяність.

Глибинні підвалини людської свідомості зберігають істину, що душа (душа – внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями. [4, II, с. 445]) – це місце локалізації високих бажань та емоцій, спрямованих на задоволення людських потреб. У пісні Океану Ельзи «Веселі часи» ця лексема набуває додаткових смислів: душа наділяється даром мовлення:

Душа прокинулась та й питає
Сама у себе – чому одна?
У пісні Марії Бурмаки «Вітер»
Вітер хворий віє стиха

Ледве ходить, ледве диха
відбувається персоніфікація слова вітер 1 (вітер – більший або менший рух потоку в горизонтальному напрямі [4, I, 687]) завдяки смисловим компонентам лексеми ходить 1 (ходити – ступати ногами переміщатися [4, II, . 105]), та диха (дихати – втягувати і випускати повітря [4, I, с. 291])

Спільні компоненти значення – 'рухатися', 'переміщатися', 'випускати', 'повітря'

Цікаве переосмислення спостерігаємо у рядках:

І що зорю? Який засію лан?

За Чорним Шляхом, за Великим Лугом

Невже і я в тумані – як туман –

і я вже йду за часом, як за плугом [2 1989, 4].

Чорний Шлях – це дорога з України до Криму, якою вели невольників у чужоземне рабство. Великий Луг – місце в середній частині Дніпра, нижче острова Хортиці, де сформувалося козацтво. Поставлені поряд, ці дві історичні реалії стають, з одного боку, символом намагання ворогів полонити українців, а з іншого, якнайкраще ілюструють героїчну боротьбу та нескореність козацтва. Трансформацію смислу спостерігаємо й у слові плуг, яке в цьому контексті позначає чесну, хоч і важку працю, яку доводиться виконувати наперекір обставинам. Сигналом до виникнення таких індивідуально-авторських асоціацій слугують елементи переносного значення стійкого словосполучення ходити за плугом (обробляти землю [5, 402]).

Висновки. Отже, використання мови в естетичній функції приводить до появи нової якості мовних одиниць у художньому творі, коли кожен елемент мовної системи, крім прямого значення, містить у собі естетичну інформацію. Наслідком цього стає виникнення різного роду семантичних перетворень мовних одиниць, які формують новий, контекстуальний смисл мовного знака та його естетичну значущість у системі художніх координат поетичного тексту.

Список літератури:

1. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: нариси Київ. Наукова думка, 2007. 262 с.
2. Костенко Л.В. Вибране Київ: Дніпро, 1989. 560 с.
3. Симоненко В.А. У твоєму імені живу: Поезії, оповід., щоденник. зап., листи / Упоряд. та післямова В.В. Яременка; Передм. О.Т.Гончара; [Іл. матеріалу Д.С. Чередніченка]. – 3-є вид. Київ: Веселка, 2003. 382 с.
4. СУМ – Словник української мови: в 11-ти томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
5. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: у 2-х томах / [за ред. В.М. Білоноженко]. Київ: Наукова думка, 1999.

Babych T. V. EPISTEMOLOGICAL AND AESTHETIC FACTORS OF CHANGING THE SEMANTICS OF WORDS IN A POETIC TEXT

The article is devoted to one of the most urgent problems of lexical semantics, namely: the use of language in aesthetic and epistemological functions, as a result of which the lexical meaning of a word in a literary and artistic text varies.

We consider cognition as a reality generated by verbal means, which makes it possible to represent the text not only in terms of its semantic content, but also as a carrier of the beautiful, which contains an assessment, which is materialized in the word.

We support the thesis that speech as a material realization of a sign is a means of expressing aesthetics as a spiritual activity and is a consequence of semantic transformations of words.

Fundamentally important in determining the epistemological factor of language is the recognition that its realization is possible only at the level of individual speech, a special variety of which is a work of linguistic art. Thus, language units, due to the action of the aesthetic function in a poetic-figurative speech text, realize their potential opportunities both in the epistemological direction and in the evaluative-sensory

At the same time, our understanding of the aesthetic factor in words is reduced to the fact that words can receive such a semantic realization only at the level of figurative discourse - in a work of linguistic art. At the level of the linguistic norm, in popular usage, it makes sense to talk about the expressive component of the meaning of a word, emotional-stylistic coloring, and not aesthetic significance. Such an understanding is consistent with modern views on the word in semasiology and functional stylistics.

The aesthetic factor in the realization of language units has its own specificity, which is determined by the epistemological possibilities of perception and reflection of the world in a literary text. In other words, the functioning of language units in artistic texts is defined not only by the norms of the language system, but also by epistemological and aesthetic factors, which become unique means of organizing the artistic whole and fill the text with ideological and figurative content. Poetic discourse becomes a generator of the creation of new meanings that transform the whole world, serving the theme and idea of the artistic design.

Keywords: *discourse, semantics of the word, epistemological function of language, aesthetic factor, language norm, change in the semantic meaning of the word.*

Дата першого надходження статті до видання: 26.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 24.04.2026